

ESİR TOPRAKLARIN HALK DİLİ VE EDEBİYATI: KARABAĞ FOLKLORU

*Nail TAN**

Hayli çetin bir bağımsızlık mücadelesi sonucu 18 Ekim 1991 tarihinde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Savaşı ortamı içinde dünya devletler topluluğuna girmeyi başardı. Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan, Bakü'de büyükelçilik açan devlet de Türkiye Cumhuriyeti oldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Ermenistan'la arasındaki savaşın temelinde Şubat 1988'de başlayan Karabağ'ı ele geçirme mücadelesi bulunmaktadır. İlk büyük göç 1988'de yaşandı. Ermenistan topraklarında yaşayan 200.000'i aşkın Azerbaycan kökenli insan kovuldu. Ardından Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan kökenli vatandaşlara Ermenilerce baskılar, katliamlar başladı. 30.000 kadar Azerbaycanlı da öteden beri bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ'dan göç etmek zorunda kaldı. Göç edenler önce civardaki Azerbaycanlıların yaşadığı illerde, ilçelerde yaşamaya çalıştılsa da güven sebebiyle ikinci durak olarak bir kısmı Bakü ve çevresindeki illere, ilçelere bir kısmı da akrabalarının yanlarına yerleştiler.

Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarından asıl büyük göç 1992-1994 yıllarında Rusya askerî gücünün desteğıyle gerçekleştirilen ve Azerbaycan'ın %20'sinin işgaliyle sonuçlanan Ermeni saldırılarının sonucunda meydana geldi. 25 Şubat 1992'de Hocalı Katliamı yaşandı. Bir gecede çoğu bebek, çocuk, kadın 613 Azerbaycanlı öldürüldü. Hocalı'dan kaçabilenler Bakü ve Azerbaycan'ın 55 ilçesine yerleştirildi. İşgal genişledikçe kaçkın/

* Kültür ve Turizm Bakanlığı E HAGEM Genel Müdürü, Halk Bilimci

göçmen sayısı arttı ve yaklaşık bir milyona yükseldi. Savaş, 16 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek'te Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında imzalanan Ateşkes Anlaşması ile sona erdi. İşgalin kaldırılması için müzakere sürecine girildi.

Azerbaycan Millî İlimler Akademisi (AMEA) Folklor Enstitüsü, Dağlık Karabağ'dan göç eden Azerbaycanlıların halk kültürü ürünlerini derleyip yayımlayarak bu bölgenin Azerbaycan vatan topraklarının bir parçası olduğunu belgelemek amacıyla bir çalışma planı hazırlayıp uygulamaya koydu. "Karabağ Folklorunun Toplanması, Sistemleştirilmesi ve Araştırılması" adı verilen bu proje çerçevesinde Karabağ göçmenlerinden yaşı 60'ı geçenlerden derlemeler yapıldı, yazıya geçirildi ve dokuz ciltlik bir yayın meydana getirildi. 2012-2014 yılları arasında yapılan bu yayın dizisine, hazırlanış amacına uygun şekilde; *Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir* adı verildi. 27 Kasım 2014 tarihinde Enstitüyü ziyaretimiz sırasında Müdür, AMEA Muhabir Üyesi Prof. Dr. Muhtar Kâzımoğlu (İmanov), projeden söz etti ve TDK Kitaplığına konmak üzere 9 ciltlik söz konusu yayını, ayrıca son iki yılda basılan bazı kitapları verdi.

AMEA Folklor Enstitüsü, daha önce Karabağ folkloruyla ilgili bir kitap daha yayımlamıştı: *Azerbaycan Folkloru Antologiyası V: Karabağ Folkloru* (haz. İsrafil Abbaslı, Tehmasib Ferzeliyev, Necef Nazim Guliyev, Bakü 2001, 413 s.). Kitapta, 1988-1989 yıllarında Yukarı Karabağ, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Ağcabedi, Terter, Berde ve Yevlah'da yaşayan Azerbaycanlılardan derlenen halk kültürü ürünleri bir araya getirilmişti.

Enstitü müdürünün verdiği bilgiye göre; dokuz ciltlik son *Karabağ Folkloru* yayınında, daha önceki derlemelerde ihmal edilen, yeterince önem verilmeyen kaynak kişi gösterme mecburiyeti, bu külliyatta dikkate alınmıştır.

2012 yılında yayımlanan birinci cildin başında "Enstitüden" başlığı altında külliyatı hazırlama ve yayımlama amacı, derlenen malzemenin özellikleri, nasıl değerlendirileceği açıklanmıştır. Bu açıklamanın bir yerinde şu önemli cümleleri okumaktayız (s. 4): "*Karabağ'ı özümüze ve dünyaya daha yakından tanıtmak için Azerbaycan Millî İlimler Akademisinin Folklor Enstitüsünde Karabağ Folklorunun Toplanması, Sistemleştirilmesi ve Araştırılması hakkında özel bir çalışma planı (layiha) hazırlanmış, Enstitünün birçok görevlisi planı uygulamaya davet edilmiştir. Ardından da görüldüğü gibi çalışmanın asıl amacı, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ı folklor mensuplarının dikkatinde tutmak, onun maddi ve manevi kültürel mirasını derlemek, tasnif etmek, arşivlemek, araştırmak, yayımlamak ve yaymaktır. Çalışmanın diğer amacı, bölgenin folklor zenginliklerini, değerlerini ortaya çıkarmak, böylece bölgenin sosyal, manevi hayatında folklorun rolü hakkında bilgi edinmektir.*"

Halk kültürü/folklor ürünleri gerçekten de kimi zaman bir tarih belgesi gibi değerlendirilir. Birçok tarihî olay, özellikle destanlara, âşık edebiyatına, halk hikâyelerine ve türkülere yansır. Mezarlıklar, iskân coğrafyası açısından önemli bir kaynaktır.

Proje çerçevesinde bölgeden 300'den fazla mitolojik metin, 1250'e yakın efsane ve rivayet, 400'den fazla masal, 500'den fazla fıkra, 750'den fazla atasözü ve deyim, 2500'a yakın mâni, ayrıca ninniler, okşamalar (ninni türü), düzgüler ve çocuk folkloruyla ilgili diğer örnekler derlenerek bilimsel kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Bu toplularda bölgede yaşayan Kebirli, Afşar, Şahseven, Garadolag, Tehle, Muğanlı, Bozah vs. aşiretlerin geçmişi, tarihi, geleneğiyle ilgili materyaller, ayrıca Sovyet rejimine karşı mücadele vermiş eşkiyalar hakkında aşiret mensuplarının dilinden ilginç bilgiler yer almıştır. Bu toplular hem de Azerbaycan folklorunun modern durumunu, sosyoekonomik değişimlerle ilgili folklorlarda yaşanan süreçleri izlemek açısından da önemli kaynak gibi dikkat çekmektedir.

Proje çerçevesinde Karabağ halk oyunları da dikkate alınmış ve Ağdam, Terter, Cebrayıl, Beylegan ve Kelbecer ilçe sakinlerinden 90'dan fazla çocuk oyunu yazıya alınmış, birçok oyunun video kaydı yapılmıştır.

Proje birçok yenilikleriyle dikkat çekiyor. Proje çerçevesinde 40'a yakın yeni masal konusu, Lotu Kamber, Bic Paşa, Deli Baviş, Rafi, Kalvalı gibi yeni fıkra kahramanları ortaya çıkarılmış, Ali Süleymanov, Musa Bayramov, Narış Bayramova, Abbas Abbasov gibi özel sanat yeteneğine sahip kaynak kişilerin anlattıkları derlenerek yayımlanmıştır. Bu metinler ileride kaynak kişilerin de araştırılmasında büyük önem taşıyacaktır.

Dokuz cildin içinde yer alan genellikle dil ve halk edebiyatı ağırlıklı derlemelerin ana başlıkları ile derleyicileri şöyledir:

C I/ Ağdam, Füzuli, Ağcabedi, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Laçın ve Kelbecer'den Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemzade-Zafer Ferhadov, Bakü 2012, 463 s.

I. Mitler, Efsane ve Rivayetler, II. Vergili (Doğuştan Yetenekli) Adamlar, III. Efsunlar, IV. Etnografik Metinler, V. İnamlar (İnanmalar, İnançlar), Yasaklar, VI. Nağıllar (Masallar), VII. Latifeler (Fıkralar), VIII. Atalar Sözü ve Meseller, IX. Deyimler, X. Tapmacalar (Bilmeceler), XI. Bayatılar (Mâniler), XII. Laylalar (Ninniler), Nazlamalar (Okşamalar, Çocuk Sevmeler), XIII. Cıratmalar (Alaya Almalar, Kızdırmalar, Taşlamalar), XIV. Bağlamalar (Muammalar), XV. Düzgüler (Tekerlemeler), Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C II/ Berde ve Ağcabedi'den Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. Afzaladdin Aşger-Zafer Ferhadov, Bakü 2012, 484 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. Hatıralar, III. Terekeme Hö-

rekleri (Yemekleri), IV. Terekeme Oyunları, V. Nağıllar (Masallar), VI. Latifeler (Fıkralar), VII. Atalar Sözü ve Meseller, VIII. Bayatılar (Mâniler), IX. Muhtelif Şiirler, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C III/ Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Terter, Gubadlı, Zengilan, Kelbecer, Laçın ve Şuşa'dan Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemezade, Bakü 2012, 467 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. Merasimler, Efsunlar, III. İnamlar (İnanmalar, inançlar), IV. Yasaklar, V. Nağıllar (Masallar), VI. Latifeler (Fıkralar), VII. Atalar Sözü ve Meseller, VIII. Alkışlar, Kargışlar, IX. Tapmacalar (Bilmeceler), X. Bayatılar (Mâniler), XI. Deyişmeler, XII. Bağlamalar (Muammalar), XIII. Sayacı Sözleri (Çoban Mânileri), XIV. Laylalar (Ninniler), Nazlamalar (Çocuk Sevmeler, Okşamalar), XV. Mahnılar (Türküler), Mersiyeler (Ağıtlar), XVI. Düzgüler (Tekerlemeler), XVII. Uşak (Çocuk) Oyunları, XVIII. Muhtelif Şiirler, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C IV/ Laçın, Gubadlı ve Zengilan'dan Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemezade, Sevinc Bağdadova, Bakü 2013, 459 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. 1918. Yıl Hatıraları, III. Vergili (Doğuştan Hünerli, Ocaklı) Adamlar Hakkında, IV. Etnografik Metinler, V. İnamlar (İnanmalar, inançlar), VI. Nağıllar (Masallar), VII. Latifeler (Fıkralar), VIII. Atalar Sözü, Meseller, IX. Bayatılar (Mâniler), X. Destanlar (Halk Hikâyeleri), XI. Âşıklar ve El (Halk) Şairleri, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C V/ Berde, Füzuli, Ağdam, Şuşa ve Zengilan'dan Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemezade, Bakü 2013, 452 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane, Rivayet ve Hatıralar, II. Etnografik Metinler, III. İnamlar (İnanmalar, inançlar), IV. Nağıllar (Masallar), V. Latifeler (Fıkralar), VI. Atalar Sözü, Meseller, VII. Bayatılar (Mâniler), VIII. Laylalar (Ninniler), Okşamalar, IX. Tapmacalar (Bilmeceler), X. Cıratmalar (Alaya almalar, taşlamalar), XI. Mahnılar (Türküler), XII. Âşıklar ve El (Halk) Şairleri, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C VI/ Cebrayıl, Kelbecer ve Terter'den Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. Leman Vagifkızı (Süleymanova), Bakü 2013, 466 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. Karabağ Muharebesi Hatıraları, III. İnamlar (İnanmalar, inançlar), IV. Türkeçareler (Halk İlaçları), V. Etnografik Metinler, VI. Nağıllar (Masallar), VII. Latifeler (Fıkralar), VIII. Âşıklar ve El (Halk) Şairleri, IX. Bayatılar (Mâniler), X. Laylalar (Ninniler) ve Nazlamalar (Okşamalar), XI. Sağın Nağmeleri (Koyun, İnek Sağma Türküleri) ve Sayacı Sözleri (Çoban mânileri), XII. Tapmacalar (Bilmeceler),

XIII. Atalar Sözlere ve Meseller, XIV. Antlar, XV. Alkışlar ve Kargışlar, XVI. Pazar Sözlere, XVII. Hörek (Yemek) Sözlere, XVIII. Oyunlar, XIX. Sanamalar (Oyun Tekerlemeleri), XX. Dinî Şiirler, XXI. Muhtelif Konulardaki Şiirler, XXII. Mahnılar (Türküler), Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C VII/ Hocavend'den Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. Leman Vagifkızı (Süleymanova), Bakü 2014, 443 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane, Rivayet ve Hatıralar, II. Karabağ Muharebesi Hatıraları, III. Etnografik Metinler, IV. Nağıllar (Masallar), V. Latifeler (Fıkralar), VI. Bayatılar (Mâniler), Ağılar (Ağıtlar), Vasfihâller (Fal, Niyet Mânileri), VII. Laylalar (Ninniler) ve Nazlamalar (Okşamalar), VIII. Nehre (Yayık), Sağın (Sağma) Nağmeleri, IX. Sayacı (Çoban) Sözlere, X. Sanamalar (Oyun Tekerlemeleri), XI. Şiirler, XII. Mahnılar (Türküler), XIII. Mersiyeler, XIV. İnek Adları, XV. Tapmacalar (Bilmeceler), XVI. Atalar Sözü ve Meseller, XVII. Alkışlar, XVIII. Oyunlar, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler.

C VIII/ Kelbecer'den Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemezade, Bakü 2014, 437 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. Karabağ Muharebesi Hatıraları, III. Etnografik Metinler, IV. Nağıllar (Masallar), V. Latifeler (Fıkralar), VI. Âşıklar, El (Halk Şairleri): Şair Nebi, Ayrım Ahmed, Elövset Saldaş, Sazbend Süleyman, VII. İnançlar, VIII. Atalar Sözü ve Meseller, IX. Tapmacalar (bilmeceler), X. Bayatılar (Mâniler), XI. Oyunlar, Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler, Nağıl (Masal) tipləri.

C IX/ Beylekan, İmişli, Terter, Berde ve Cebrayıl'dan Toplanmış Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. İlkin Rüstemezade, Bakü 2014, 402 s.

I. Mitoloji Metinler, Efsane ve Rivayetler, II. Hatıralar, III. Etnografik Metinler, IV. Terekeme Yemekleri, V. Nağıllar (Masallar), VI. Latifeler (Fıkralar), VII. İnamlar (İnanmalar, inançlar), VIII. Türkeçareler (Halk İlaçları), IX. Atalar Sözü ve Meseller, X. Bayatılar (Mâniler), XI. Oyunlar, XII. Şiir Parçaları, XIII. Metinlerin Söyleyicileri (Kaynak Kişileri), XIV. Söyleyiciler (Kaynak Kişiler) Hakkında Bilgiler, XV. Nağıl (Masal) Tipleri, XVI. Yer Adları Dizini.

Enstitünün Karabağ Folkloru Projesi'nin bir ayağı da derlenen ürünlerle ilgili sempozyumlar, bilimsel toplantılar düzenlenmesidir. Bu çerçevede ilk bilimsel toplantı 26 Aralık 2012 tarihinde Bakü'de düzenlendi. Bu toplantıyı 15 Kasım 2013 tarihinde Ağcabedi'de, 14 Kasım 2014 tarihinde ise Terter'de düzenlenen toplantılar izledi. Terter'deki toplantının adı, Azerbaycan Türkçesiyle "Ümumtürk Kontekstinde Qarabağ Halk Oyunları ve Meydan Tamaşaları Mövzusunda Beynelhalq Elmî Konferans" olarak konmuştu. Toplantıda sunulan bildirimler, Enstitüce yayımlanıp katılımcılara dağıtıldı: *Ümumtürk*

Kontekstinde Qarabağ Xalk Oyunları ve Meydan Tamaşaları Mövzusunda Beynelxalq Elmi Konferansın Materialleri, Bakü 2014, 520 s. Konferansın düzenleme kurulunda Türkiye'den Ege Ü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Metin Ekici de bulunmaktaydı. Prof. Dr. Fuat Bozkurt ve İlhan Cem Arseven'in bildirimleri kitapta yer almaktadır.

Enstitü işgal altındaki diğer Azerbaycan topraklarından göç eden ailelerden derlemeler yapmayı ihmal etmemekte, il ve ilçe halk kültürleriyle ilgili monografik yayınlarını sürdürmektedir. Bu çerçevede, son iki yılda yayımlanan ve bize verilen ve TDK Kitaplığına koyduğumuz üç kitabın künyesini belirtmekte yarar görüyoruz:

Masallı Folklor Örnekleri, Haz. Prof. Dr. Füzuli Bayat, C II, Bakü 2013, 399 s.

Bakı (Bakü) Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. Rıza Helilov-Doç. Dr. Afaq Ramazanova, Bakü 2014, 306 s.

Yardımlı Folklor Örnekleri, Haz. Doç. Dr. Elhan Memmedli-Bilal Alarlı (Hüseynov), Bakü 2014, 334 s.

AMEA Folklor Enstitüsündeki meslektaşlarımızı bu verimli çalışmalarından dolayı kutluyoruz.